



Югозападен университет „Неофит Рилски“
Благоевград
Правно-исторически факултет
Катедра „История“

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**на дисертация за придобиване на образователна и научна степен „Доктор“
на тема:**

**Политика и всекидневие в два балкански града: Пловдив и Крагуевац
(1945-средата на 60-те години)**

Автор:

Методи Крумов

Научен ръководител:

доц. д-р Снежана Димитрова

Благоевград

2024 г.

Дисертационният труд „Политика и всекидневие в два балкански града: Пловдив и Крагуевац (1945-средата на 60-те години)“ е обсъден и насочен за защита пред научно жури от катедра „История“ към Правно-историческия факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград, проведено на 24.04.2024 г.

Дисертационният труд се състои от: съдържание, списък на съкращенията, увод, четири глави с параграфи, заключение, приложения, списък с използваните архивни документи, библиография.

Публичната защита ще се състои на 19 юни 2024 г. в Учебен корпус № 1 на ЮЗУ „Неофит Рилски“, зала 401 от 10 часа.

Обща характеристика и периодизация на дисертационния труд

Дисертационният труд проследява в сравнителен план развитието на Пловдив и Крагуевац в периода от 1945-та до средата на 1960-те години в структурообразуващи сфери на всекидневния живот. Настоящото изследване отстоява подходите на новата социална наука, които се стремят да не откъсват „науката от актуални политически теми” и той ще остане важен и в чисто историографски план.

Независимо от икономическите и политическите различия между Титовия и Живковия социализъм, темата за местната политика, произтичаща от плановата икономика, би представлявала интересен аспект на научното изследване. Фокусирането върху политиката и влиянието ѝ върху всекидневието в контекста на сравнителния анализ на два индустриални града със стратегическо значение и тежест в развитието на социалистическото общество може да бъде изключително полезно, тъй като липсват подобен тип изследвания. Още повече, че има научен консенсус, че същността на културата се очертава при разглеждане на специфични обособени всекидневни практики за дадено общество в съответното историческо време.

Защо Крагуевац и Пловдив? Изборът безспорно е предопределен и от предходното им историческо развитие. Двата града са били столици – Крагуевац на княжество Сърбия след Освобождението през 1818 г. до 1841 г., а Пловдив на Източна Румелия след 1878 г. до Съединението през 1885 г. Антон Безеншек в книгата си „България в Сърбия“, публикувана през 1897 г., описва „житието и битието“ на българската и сръбската нация през XIX век. Той сравнява гимназията в Крагуевац с тези в Пловдив и София, като пише, че тя може да се мери с тези две гимназии. От текста става видно, че за Безеншек българското образование е мярката за книжовен напредък и модерен образователен прогрес. Интересно е да се отбележи, че по същото това време Пловдив е много важен икономически и културен център. Той е книжовен център на Българското възраждане в империята, а заради утвърдения си статут на град с политическа и културно-икономическа тежест, става „румелийска столица“ при новите условия след Берлинския конгрес. Същевременно Крагуевац в началото на XIX век е типична турска паланка. Този исторически развой на различни културно-социални и политически скорости, обуславя обстоятелствата, при които двата града стават столици.

Независимо от различните изходни позиции в държавотворчеството на двете съседни балкански нации, двата града играят важна политическа и икономическа роля дори след като губят статута си на столици. Тяхното значимо минало в национален контекст и съпоставимата им роля в индустриалното развитие, повратно и за двата града, дават основания да се разглеждат точно те в периода на социалистическото им преобразование след 1945 г. до средата на 1960-те.

Изследването разглежда историята на Пловдив и Крагуевац в първите години на социализма през призмата на всекидневието като се постави фокус върху две сфери на развитие – политическа и социална. Те съвсем не са само условно разделяни тук. Една от задачите на изследването е да се проследят и формите на съпротива отдолу – понякога невидими или трудно уловими, които практически ограничават пълното поглъщане на първата сфера от втората. Целта на изследването е емпирична – да се разкрие институционалните среди на всекидневния живот, политиките, които го сътворяват.

Независимо от различните изходни позиции в държавотворчеството на двете съседни балкански нации, двата града играят важна политическа и икономическа роля дори след като губят статута си на столици. Тяхното значимо минало в национален контекст и съпоставимата им роля в индустриалното развитие, повратно и за двата града, дават основания да се разглеждат точно те в периода на социалистическото им преобразование след 1945 г. до средата на 1960-те., дори на пръв поглед да изглежда, че Пловдив е по-лесно сравним с градове като Ниш, що се отнася до политическата тежест на градовете в съвременната история на двете държави. Избирам предизвикателството да разглеждам в съпоставителен план Пловдив и Крагуевац заради отчетливия техен индустриален профил.

Хронологичната граница на изследването е предопределена от основополагащите събития – края на Втората световна война и формирането на новите социалистически държави, като горна граница се явява средата на 60-те години, когато политическите режими в двете социалистически държави (принадлежащи на два различни икономически блока и международни дипломатически констелации) изглеждат вече консолидирани (като идеология и политика). След VIII конгрес на БКП (14 ноември 1962 г.) от партията е изключен Вълко Червенков, а Антон Югов е свален от заеманите държавни и партийни постове. Тодор Звездов също е снет от поста първи секретар на Окръжния на Българската комунистическа партия, като по такъв начин А. Югов губи основната си подкрепа – пловдивската партийна организация. След

разправата с вътрешнопартийната конкуренция и това, че през есента на 1964 г. Т. Живков запазва върховната власт, въпреки свалянето на неговия съветски покровител – Никита Хрущов, завършва процеса на борбата за власт вътре в комунистическата партия и се утвърждава линията на Априлския пленум (1956 г.) и Тодор Живков. В същото време с Конституцията от 7 април 1963 г. Федеративна Народна република Югославия променя името си на Социалистическа федеративна република Югославия и започва етап с убеждението на управляващите структури на Югославия, че отношенията на самоуправление вече доминират в обществото в достатъчна степен.

Същата граница за така очертания период (на изграждане основите на социализма), от една страна, е изведена и аргументирано защитена и в изследванията на Донко Дочев за „провинциалния социализъм” – с тях той поставя 1964 г. като горна граница на интересуващите ни процеси (от „социалистическото строителство”). От друга страна, архитектът Веролюб Трифунович обособява в отчетлив етап историята на Крагуевац за времето от 1945 до 1965 г., изследвайки урбанистичното развитие на града. Милан Станкович в своята дисертация „Организационно и техническо развитие на фабриката за автомобили „Цървена застава” отбелязва същата 1965 г. – тя е краят на втория етап на развитието на автомобилната фабрика с началото на серийното производство, обвързано и с правото на износ на автомобили, с което самото развитие на града навлиза в друг етап. В новото изследване на Бориша Радованович (*Радовановић, Б. Историја Крагујевца: 1944-1991.*) за историята на Крагуевац през социализма социалистическият период е разделен на два основни етапа. Първият включва освобождение, възстановяване на страната, скъсване отношенията със СССР, подготвителен период за самоуправление, „търсене на нов път“ след конфликта, до приемането на Конституцията от 1963 г. Вторият период е от Конституцията от 1963 г. до кървавия край на Социалистическа федеративна република Югославия (СФРЮ).

Друго ново изследване на Видин Сукарев (*Сукарев, Видин. Пловдивската община и изграждането на градската и туристическа инфраструктура 1944–1990. Част I...*) за същия социалистически период от 1944 г., слага горна граница пролетта на 1971 г., която е свързана с общата хронология на историята на социализма, при която се отчитат новите насоки в развитието на страната с X конгрес на БКП: формирането на социалистическото потребителско общество и приемането на Конституцията от същата година. Веролюб Трифунович в едно сравнително по-късно изследване от (*Veroljub, Trifunović. Urbanizam Kragujevca. 20. vek. Knjiga prva. Period od 1878. do 1974.*)

продължава да изследва урбанизацията на Крагуевац, но тук границата е новата конституция в Югославия през 1974 г.

Периодизацията на настоящия дисертационен труд, отчитайки различните тенденции в историографията относно вътрешната периодизация на епохата на социализма, е направена не толкова въз основа на събития, които жалонират развоя на двете държави (като нови конституции и преломни конгреси), а с оглед и на логиката на местното развитие, доколкото фокусът ни е „местният социализъм” (ако перифразирам определението на Д. Дочев). Избирайки условно времето до средата на 60-те години, аз ще се стремя да покажа процеса, при който всъщност трайно се променя животът на социалистическия град, за да се определят насоките на последващото градско развитие в парадигмата на „развития социализъм”, които стават особено видими, когато кметският пост на Пловдив се поема от Иван Панев (1965 – 1968 г.). Роден през 1933 г. той е емблематичният представител на поколение, което макар и родено в буржоазна България се формира и възпитава в рамките на новия социалистически строй. С неговото издигане и влизане във властта се поставя началото на управлението на младото ръководство на партията, което отваря и хоризонта на *новото* развитие на града – света на реалния социализъм. До тогава начело са старите кадри, израснали в друг строй, в други условия, чийто капитал – образователен и активистки, идва от други места – те са с друг кръгзор, а и бивайки с по-нисък образователен ценз, те имат своите ограничения; очевидно е, че силата и властовият им ресурс е партийната идеология, която през тясно класовия подход усилва тежестта на биографичния капитал на работничеството и на селския произход в позиционирането в различни колективни и междуличностни публични пространства; така се формират идеали за пролетарска култура, в чиито хоризонти първоначално високото буржоазно образование е обезличено (и в образите на фашизма) и приписвано главно на класовия враг – ранните години от историята на социалистически Пловдив не са изключение в това отношение. В контекста на тези обстоятелства ще се опитам да покажа ролята на личността на партийния ръководител в местната политика в условията на изграждащия се социализъм, но в по-различен от познатия пропаганден ракурс на самия социализъм (доколкото тъкмо той практически я обезличава, свеждайки я основно и само до функцията на партийната линия). Имайки предвид и общия консенсус за възможна граница – средата на 1960-те – и в развитието на Крагуевац, то тогава този времеви отрязък на дисертационния труд би допуснал и сравнителния план в изследването на всекидневието на двата града, каквото е целта му. Тук ще наблегна, че сравнителната

работа с обилен статистически материал, за да не остава самоцелна, се обработва през демографски подходи, на които ще се спира в съответните глави. Като тук ще подчертая само, че в тази част на дисертационния труд съм се опирал на тях, доколкото те показват, че тези данни са важен признак за състоянието на икономическия живот, за социалните и културните промени, както и за политиките, които се опитват да променят инерция и стереотипи.

В изследването съм използвал мултидисциплинарен подход и различни научни методи, като сравнително-исторически анализ, например. Отправната точка за изследователската работа в настоящия дисертационен труд е структурно-историческият подход. В дисертацията се изследват структурите, в които се удържа всекидневието – труд, здраве, образование. Основоположник на структурната (социалната) история е немският историк Вернер Конце със своето изследване „Структурната история на индустриално-техническата епоха. Задачи за изследване и преподаване“. В своите ранни форми (преди 1960 г.) социалната история означава преди всичко демократизация на историята. Тя отдръпва вниманието от кралете, политиците и парламентаристите, свеждайки погледа към „низините“, там където също се твори история и се утвърждава всекидневно политическото (било през неговото усвояване, подчинение или съпротиви *срещу*). Още през 1891 г. Фредерик Джексън Тернер заявява, че историята трябва да обхваща всички сфери на човешката дейност. Най-известното определение на социалната история дава Дж. М. Тревелиян, когато я нарича „история без политика“ (т.е. без фокус само върху политическите събития и явления). Въпреки че „социалната история“ като метод за „правене на история“ е избледняла като тема за анализ сред професионалните историци през последните 15 години, социалните историци продължават да произвеждат интересни и информативни в емпирико-теоретичен план текстове, свързани и с парадигмата на микроисторията. Сред по-активните от съвременните социални историци са Питър Бърк и Алф Лютке, както и социалните историци от Новата история на Анали Марк Фери, Жак льо Гоф, Мишел Вовел и др. Лютке комбинира въпроси от социологията, етнологията и антропологията с тези на историята. Особено чрез своите изследвания върху жизнения свят на индустриалните работници и така наречените „обикновени“ хора, той дава тласък на немската и международната историческа наука. Последните му изследователски проекти са: *Blockings and Passages: the Grenzübergangsstellen [border checkpoints] of the GDR*, войната като работа и скорошното състояние на транснационалната историография. Настоящата дисертация, отчитайки тежестта и

влиятието на последните, привилегирова и се опира на немската школа в социалната история.

Какви местни изследвания има за този период за двата града? За социалистическия период от историята на Пловдив дълго липсват изследвания със специален интерес към този исторически отрязък от миналото на града. Едва през 2007 г. излиза най-подробното изследване *„Провинциалният тоталитаризъм“* на Донко Дочев. Това изследване става базисно за новите трудове, свързани с история на града за времето на социализма. През 2014 г. излиза *„История на община Пловдив“*, като третата глава е посветена на социалистическия период, а авторът Видин Сукарев разглежда институционалното развитие на социалистическия Пловдив. Тъй като изследването е разделено на три различни части, в основната си обем то е посветено на Възраждането и новата история до 1944 г., социалистическия период на града е представен кратко, дори бегло, като по тази причина не са развити, а само споменати някои от проблемите в управлението, както и прогреса на града тогава. Именно затова през 2020 г. излиза новата монография на Видин Сукарев *„Пловдивската община и изграждането на градската и туристическа инфраструктура. 1944–1990 г. Част I. – Социалистическото строителство от 9 септември 1944 до юни 1971.“* Тя представлява надграждане на третия дял от книгата за историята на община Пловдив. Центърът на изследването е изграждането на градската структура, която става все по-свързана и с икономиката, и с културата на туризма. През 2023 г. излиза и преработеният първи вариант и новата втора част от изследването на Видин Сукарев, разделена на две части – от 9 септември 1944 г. до юни 1971 г. и от юли 1971 до октомври 1990 г. (Сукарев, В. *Пловдивската община и изграждането на градската и туристическата инфраструктура, 1944-1990. Проучване върху институционалната, стопанската и всекидневната история на Пловдив.*) Вера Кисьова изследва различни проблеми, свързани с културата и образованието през социализма в Пловдив (*Кисьова, Вера. „Пловдив в културната история на България 1944-1958 г.“*). Някои от темите, засегнати в тези изследвания, като проблемите с училищната система, чистката в образователната система, липсата на учебни сгради. Други изследователи, които изучават периода са Йовка Христова и Мирена Митова, която през 2022 г. защитава дисертацията си посветена на Пловдивския панаир през социалистическия период (*„Пловдивският панаир като място за транснационални културно-икономически контакти на България по време на студената война“*). Някои от темите в дисертацията са засегнати в представените местни изследвания (като например

проблемите в образованието в града, градоустройството), но на свой ред съм ги доразвил и значимо надградил като съм използвал различни непубликувани документи.

Историята на Крагуевац след Втората световна война е част от интересите на архитекта Веролюб Трифунович, чийто резултат са три негови труда. (*Trifunović, V. Urbanizam Kragujevca. 20. vek. Knjiga prva. Period od 1878. do 1974.*; *Trifunović, V. Građenje Kragujevca: od 1945. do 1965. godine.*; *Trifunović, V. Od samoupravljanja do krize: građenje Kragujevca od 1965. do 1990. godine. Kragujevac.*) Тъй като авторът е архитект, в тях се разглежда най-вече архитектурното развитие на града и те са едни от първите урбанистични изследвания за Крагуевац за разглеждания от нас период. Статия на д-р Ранка Гашич (*Gašić, R. „Fabrika i grad: Urbani razvoj Kragujevca pod uticajem autoindustrije 1953–1991“*), която е по-късно продължение на важна линия в социалната история, разглежда градското развитие на Крагуевац под влиянието на бързото развитие на автомобилната индустрия (в периода 1953-1991 г.), с акценти върху процесите на урбанизация, здравеопазване, образование. Тезата, застъпена в тази статия, е, че автомобилната индустрия изиграва основна роля в цялостното развитие на града. Бориша Радованович в *"История на Крагуевац 1944-1991"* изследва следвоенния период, като разглежда социално-политическата организация във всичките ѝ сегменти – занаяти, търговия, промишленост, комунални дейности, здравеопазване, образование, кино, спорт. Тезата на автора е, че Крагуевац през този период достига върхова точка в своето развитие на индустриално, културно и спортно ниво. В настоящия труд, в историографски план, съм използвал най-новите изследвания за заводите „Цървена застава“ на Милан Дж. Станкович, който пише дисертация през 2017 г. за завода „Цървена застава“ (*Stanković, M. Organizacioni i tehnološki razvoj fabrike automobila "Crvena zastava"*). Неговата тезата е, че външните фактори, именно тези извън компанията имат по-голямо влияние върху създаването, функционирането, организационното и технологичното развитие, а не служителите в компанията – те имат много по-малко влияние, независимо от мястото и ролята на новата политика за работническо самоуправление; явно тя е по-скоро идеологема, а не действителност от живота на завода, твърди авторът. Част от тази изследователска тенденция се подема и в статията на Марко Милкович, която обхваща периода от началото на автомобилостроенето до построяването на новия завод през 1962 г. (*Miljković, M. „Making automobiles in Yugoslavia: Fiat technology in the Crvena Zastava Factory, 1954–1962“*) И в тази част, както в частта за Пловдив, съм наградил тези изследвания, като

съм използвал документи, които не са влизали в научно обращение до сега и данни от различни статистически годишници.

Използвани документи

Използваните източници в изследването са многобройни документи от Държавен архив – Пловдив (Фондове 158; 55Б; 697; 1054; 476; 2783; 597; 693; 1329; 234Б; 1366; 93; 556К; 696): Фондовете на Градския народен съвет, Общински Комитет на Българската Комунистическа Партия – Пловдив, Фонда на „Кинификация“, документи от частични постъпления от Държавен архив – Пловдив и др., като и документи за здравеопазването и киното от Централен държавен архив – София (Фондове 375; 136; 404), използвани са и дигитализираните протоколи на Политбюро и Централен комитет (ЦК) на Българска комунистическа партия (БКП). Общо използваните фондове са 20 на брой Освен този документален масив съм използвал и периодиката от съответното историческо време: възобновения „Пловдивски общински вестник“ (излизащ до 1948 г.), и „Отечествен глас“, който е единственото местно периодично издание за града до към края на 50-те години, когато започва да излиза вестник „Комсомолска искра“, но след спирането след 9-ти септември на вестниците; „Борба“, „Правда“, „Юг“, „Воля“, той става главният информационен орган на местната публична преса. Към 1952 г. в Пловдив се издават „Отечествен глас“, който е на отчет пред Плановата комисия при Окръжния народен съвет на депутатите на трудещите се, като през следващата 1953 г. от вестника са отпечатани 3.593.796 броя. Другите издания се отнасят до националния периодичен печат, а именно – вестниците "Труд“, „Отечествен фронт“, „Читалищна дума“. От вестниците от преди 9-ти септември 1944 г. съм използвал „Тютюноработник“ – печатния орган на тютюноработническия съюз (1908-1925 г.), и важния за изследването „Пловдивски общински вестник“ (1929-1944 г.), а от сръбските вестници съм работил с „Време“ и „Политика“. Документалната база на главите в дисертационния труд, отнасящи се за Крагуевац, се формира главно от разсекретни документи на ЦРУ, официални закони и разпоредби публикувани в „Държавен вестник“ (ДВ), публикувани изследвания за града и Югославия в разглеждания период, както и статистическите годишници на Югославия.

Историографски обзор на темата

За тематиката на тази дисертация са важни двата основни труда, свързани с образованието в първите години на социализма в България, съответно на Румяна Маринова-Христиди (*Маринова-Христиди, Румяна. Българското образование между съветизацията и традицията 1948-1959 г.*) и Весела Чичовска (*Чичовска, Весела. Политика срещу просветна традиция.*). Изследването на Р. Маринова-Христиди има за цел да открие най-важните характеристики на образователните процеси в България в периода на тоталното налагане на съветския модел (1948-1953 г.). В книгата се представят партийната политика в областта на просветата, анализира се идеологизацията на учебното дело, с акцент върху състоянието на малцинствените училища, социалният статус на учителите, грамотността на населението и др. Обърнато е внимание и на състоянието на образованието и в другите балкански държави, включително и това в Югославия, с което се задава тип сравнително-съпоставителна перспектива на работата ѝ. В изследването на Весела Чичовска е представен процесът на идеологическо и структурно преустройство в образователното дело в България. Тези две изследвания са насочени към националната образователна политика, а не към регионалната, към която е насочено текущото изследване.

Друго по-ново изследване е на Йордан Мантарлиев (*Мантарлиев, Йордан. Общини и просвета в България (1944-1958)*), който разглежда развитието на българското образование през общините в изследвания период, като и тук тезата е за идеологизация и политизация на българското образование. Румяна Маринова-Христиди има една монография и редица публикации, отнасящи се до историята на висшето образование през социализма, като изследването ѝ *„Висшето образование в България от съветските до болонските реформи“*, прехвърля горната граница на социализма и стига до съвременното положение на висшето образование. В статия Божидар Дойчинов изследва структурните промени във висшето образование в периода 1944-1948 г. (*Дойчинов, Божидар. „Промени в структурата на висшето образование в България (9 септември 1944- 1948 г.)*). Владимир Мигев разглежда проблемите във висшето образование през 60-те и 70-те години, като тези изследвания обхващат част от времевия период на дисертацията (*Мигев, Владимир. „Висшето образование в България през 60-те и 70-те години на XX в.“*; *Мигев, В. „Някои проблеми на висшето образование в България през 60-те и 70-те години на XX век.“*.) Тези изследвания дават общия национален контекст, а дисертационният труд се фокусира върху историята на

Пловдив и тежестта на града в националните процеси, които трябва да наложат държавния социализъм, в чиято подготовка ще се заговори и за „социалистическото потребление“.

Здравеопазването в Пловдив е изследвано главно от специалисти с медицинско образование. Статистическо-демографските изследвания на Никола Запрянов (*Запрянов, Никола. История на медицината в Пловдив от дълбока древност до 1944 г.*) и Мая Лесинска (*Лесинска, М. „Принос към историята на здравеопазването в Пловдив в периода между двете световни войни“.*) в периода между 20-те и 30-те години на 20-ти в. показват големи различия между смъртността при децата до една година в различните квартали на Пловдив. Тя се движи между 99% за централните части на града и 350% за квартала с преобладаващо циганското население – „Столипиново“. В това изследване ще докажа, че тази тенденция за по-висока смъртност в етническите квартали се запазва и след 9-ти септември 1944 г., като акцентът в този тематичен регистър е върху това как изглеждат същите тенденции при процесите, наричани общо „реален социализъм“.

За историята на киното през периода на социализма изследвания имат Петър Кърджилов (*Кърджилов, Петър. „Филми разделни. Българското игрално кино в навечерието на соцреализма (1944-1948)“*) и Деян Статулов (*Статулов, Д. „Подстъпи към цензурата в българското игрално кино“.*), като с изследванията си те разкриват случващото се овладяване на киното от новата власт, обособявайки два кратки времеви етапа, които ясно жалонират тези процеси. Първият е приемането на „Закон за кинокултурата“ през 1946 г., а вторият е приемането на „Закон за кинематографията“ от 1948 г., с който се слага край на каквато и да е частна инициатива в киното. И двете изследвания разглеждат проблематиката откъм национално ниво. Моят принос е свързан отново с това, че изследвам ефекта на местно равнище.

В труда са засегнати и въпросът за раждаемостта, както и свързания с него проблем за естествения прираст и демографското развитие на Пловдив в посочения период. Едно от последните изследвания на демографските тенденции и процеси в България след Втората световна война е на Михаил Груев (*Груев, Михайл. „Демографски тенденции и процеси в България в годините след Втората световна война“.*) Тезата в това изследване е свързана с демографския преход (и „българската аномалия“, въведения термин от Р. Макинтайър, изследовател на демографските процеси в България) – намаляване на раждаемостта и смъртността, свързано с преминаване към индустриалното общество. Изследователи, занимавали се с

проблематиката на демографията и демографският преход в най-ново време, са Атанас Тотев (*Тотев, Атанас. Демография (Избрани теми)*), Бойка Василева (*Василева, Бойка. Миграционни процеси в България след Втората световна война.*), Минко Минков (*Минков, Минко. Демография*) У. Брунбауер (*Брунбауер, Улф. Идеология, общество, семейство и политика в България (1944-1989)*).

От 1994 г. започва да излиза „Годишник за социална история“, който играе важна роля в насърчаването на изучаването на социалната история в Сърбия и Югославия. Чрез своите научни и образователни дейности, дружеството, което групира историци от различни поколения с фокус върху съвременни парадигми и обратите в историографията, допринася за разширяване на познанията за обществените процеси, структури и тенденции в миналото. Някои от най-изявените сръбски историци, като Милан Ристович се занимават приносно със социална история на Югославия, въвеждайки важните теми за всекидневието и през различни аспекти на социалната история на региона като детството, болестите, свободното време, епидемии и битката със сифилиса в Югославия и др. (*Ристович, Милан. Обикновени хора. Приноси към историята.*; *Ристовић, Милан. „Један документ о борби против ендемског сифилиса у Југославији 1950“.*) – а това са и темите на всекидневния живот, които обогатяват изследователската и емпирична перспектива в това изследователско поле.

За тематиката на тази дисертация са важни и работите на Слободан Наумович, етнолог, който изследва важен аспект от идентичността на работничеството, а именно взаимодействието между колективната памет и работническата култура в предсоциалистическата, социалистическата и постсоциалистическата индустрия в Сърбия (*Naumović, Slobodan, Jovanović, Miroslav. Childhood in South East Europe: Historical Perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century.*).

Историк, занимаващ се с историята на всекидневието и социалната история на социалистическа Югославия, е и Игор Дуда. Той се концентрира главно върху свободното време (въвеждането на 42-часова работна седмица, появата на „уикенда“ в Югославия), развитието на туризма, потребителската култура, стандарта на живот, детството, формирането на социалистическия човек и участието на гражданите в общественото самоуправление (*Duda, Igor. Socijalizam na kućnom pragu. Mjesna zajednica i svakodnevnica društvenog samoupravljanja u Jugoslaviji.*) Само частично тези теми имат отзвук в дисертацията, но работите на Дуда, от своя страна, насърчиха много от усилията да осмисля трудното теоретизиране на тези процеси и макар в друга посока, да се съсредоточа върху емпиричното изследване. Тук само да подчертая, че

авторът не отделя специално внимание на теоретичния си модел – не успява да намери в текста какво той разбира под понятието всекидневие, но се обляга на утвърдените парадигми на социалната история и микроисторията, както информативно, така и като възприет изследователски метод. И резултатът не закъснява, на него дължим изключително важни и насърчаващи изследвания върху начина на живот на хърватите в условията на Титова Югославия.

Съдържание на дисертацията

Уводната част на дисертацията се състои от осем параграфа, озаглавени по следния начин: „Значимост и актуалност на темата”, „Цел на дисертационния труд, обхват и граници”, „Задачи на дисертационния труд”, „Основен изследователски въпрос”, „Метод“, „Използвани източници“, „Историография“, „Приноси“. В началото е посочена значимостта и актуалността на темата, изложени са целите в дисертационния труд и поставените задачи пред него. В тази уводна част е уточнен изследователският въпрос, като са изтъкнати и съответните аргументи защо интересът е насочен именно към него. Посочени са хронологичните граници на изследването и причините на това защо съм се спрял точно на този времеви период. Представени са като отделни подчасти използваните методи в изследването и използваните източници. В предпоследната подчаст на увода се проследява изследователският интерес на различни автори по проблематиката – какво е постигнато до този момент и кои въпроси все още не са разгледани детайлно или въобще. В последната подчаст на увода са посочени приносите в изследването.

Изложението на дисертацията включва четири глави с параграфи, свързани с двата града. В първата глава разглеждам тютюневите стачки в Пловдив от 1947 г. и 1953 г., причините за тях и последващите събития, като съм използвал документи не само от домашен произход (Политбюро на Централен комитет на Българска комунистическа партия (ЦК на БКП) и Държавен архив – Пловдив), но и разсекретени архиви на ЦРУ, чиято нова информация ме тласна да привлека вниманието не толкова към процеса на социалистическата индустриализация като цяло, а към конкретен аспект, който задава и социалния и културен облик на града – тютюнът като стратегически продукт, т.е. като обект на държавна политика. По това време тютюневата индустрия в града е все още с огромно социално значение, тъй като в нея са заети хиляди работници. От нея зависи

поминъкът, всъщност животът на огромна част от хората, които формират пролетарското съсловие в работническата класа. Това са бедните и социално маргиналните, основно бежанци – огромна маса от хора, чийто живот, както и бъдещето на семействата им зависят от състоянието в този сектор. Относно Крагуевац в изследването се стреми да обхвана индустриалната политика и преминаването от военна промишленост към автомобилна (гражданска) през 1953 г. Също така се прави общ преглед на административното устройство и позицията на Крагуевац в Социалистическа република Сърбия, разглежда се демографското развитие на Крагуевац от 1948 г. до 1961 г.

Втората глава е посветена на развитието на образованието в Пловдив в рамките на националната образователна политика в България. Разглеждат се различни проблеми, свързани с прехода към нова образователна система, като се въвежда такава по съветски модел, въвеждат се и нови политики, свързани с ограмотяване на населението и методи на обучение, трудностите, с които се сблъскват училищата, като например липсата на достатъчно сгради за обучение на постоянно нарастващия брой ученици. Разгледан е въпросът с откриването на първите висши училища в Пловдив и мястото на града в национално значение. За Крагуевац акцентът е върху развитието на образованието като част от държавната политика на Втора Югославия – ролята на Висшето педагогическо училище и откриването на филиали на Белградските факултети в града от началото на 60-те години. И тук са засегнати различни политики, свързани с насочеността на образователната система в града към индустрията и политиката на ограмотяване на населението.

Третата глава е за здравеопазването в двата града. Отвъд позната в национален план история на реалния социализъм, за която се държи сметка в хода на цялостното изследване, тук стремежът ми е историята на Пловдив в разглеждания период да се изследва и през състоянието на здравеопазването, но основно през негов макро ефект – демографското развитие, по-специално с фокус върху един от основните негови показатели: детската смъртност. Задачата е да се погледне по-детайлно на политиката на Градския народен съвет (ГНС) след 9-ти септември за справяне с основния социален въпрос, а именно за намаляване на детската смъртност в града, като се обърне внимание и на политиката към малцинствените групи и опита на ГНС да намали максимално детската смъртност в тези групи. Това са фактически проблемите, които са оставали извън научния фокус на социалната история на Пловдив за разглеждания период. В областта на здравеопазването фокусът е върху здравословното състояние на

населението в Крагуевац спрямо другите градове в Социалистическа република Сърбия през изследвания период, с оглед ясения индустриален облик на града, налаган и отстояван от утвърждаващите политики на типа държавен социализъм при Тито. Оттук се откроява и тясното взаимодействие (негативи и позитиви) между нуждите на индустрията и ускорението на модернизационните процеси в сферата на здравеопазването. И за двата града разглеждам въпроса за демографския преход в тази глава. Минко Минков възприема времевата граница от средата на 20-те години на миналия век като началото на демографския преход (използва се и терминът „демографска революция“) в България. Михаил Груев дава пример за демографския преход, известна, като „българската аномалия“, термин, който е въведен от Р. Макинтайър: характерно за демографския преход в България е запазването на изключително високи стойности на раждаемост вътре в браковете и на продължително задържала се ниска брачна възраст.

Демографските тенденции след 1926 г. на намаляваща обща смъртност и намаляваща раждаемост се запазва и дава отражение и през изследвания от мен период, като раждаемостта и смъртността през 1950-60-те е по-ниска в сравнение с 1920-30-те години. Обобщените демографски данни за Пловдив и областта, които ясно показват същата тенденция на спад, която потвърждава тезата за втората фаза на демографския преход у нас, отнасяна към 50—60-те години на 20-ти век. За тази „българска аномалия“ през данните за Пловдив и околия ще вмъкна, че увеличеното градско население е следствие на двата негативни процеса в общото демографското развитие на страната, но и от вътрешната миграция (от селото към града) – за селската семейна култура се запазва относително високия брой раждания, макар и в сравнителен план те да спадат, както и ниския праг на брачната възраст. За двете демографски тенденции и в случая на Пловдив влияние има задраната политиката на общината като част от общите усилия на социалистическата държава да подобри здравното състояние на населението.

От 1947 г. до 1966 г. тенденцията от Кралство Югославия за висока раждаемост продължава във Федеративна народна република Югославия продължава – от 20-30 новородени на 1 000 жители, но това се отнася най-вече в районите свързани с албанско и мюсюлманско население, докато за цялостното демографско развитие се говори за относителен спад. Именно това е причината демографският преход Югославия да започва в различните региони по различно време, според етапите на икономическото и социалното им развитие. В същото време детската смъртност намалява. От 1949 г. до 1958 г. този процент се колебае на югославско ниво между максимум 13,9‰ и минимум

10,1%, но общо след 1957 г. е постоянно под 10 %. Демографският преход в тази част на Югославия (Шумадия, Крагуевац) започва именно през изследвания период, независимо във флукуациите на неговите показатели, тъй като тенденцията на траен спад на раждаемост и смъртност трайно прогресира.

Четвъртата глава е свързана с мястото на киното в Пловдив и съветското влияние върху него – откриването на нови кина през този период, проблемите, с които се сблъсква киното в града, като например малкия брой места за зрителите в кината на фона на постоянното нарастване на населението в града, заедно със засиления интерес към кинопрожекциите и приоритетното налагане на съветски филми за идеологическо-пропагандни цели – още повече, че киното остава една от основните места, в които се реализира свободното време на работничеството в развлекателен аспект; така на широко достъпната и масова култура, каквото е съветското кино, се възлагат очаквания за производството на „новия човек” на социализма. Тук разглеждам и въпроса за киното, като съпоставям броя на излъчваните югославския филми с броя на чуждите в Крагуевац и другите югославски градове, за да дам представа за мястото на града в Титовата държава, доколкото киното остава важен залог в битката за изграждането на социалистическия човек.

Следват заключение, приложения, използвани източници и литература.

Приноси на дисертационното изследване

Приносите на настоящото изследване се отнасят, съответно **първо** до самия изследователски регистър – в центъра на дисертационния труд са проблемни ситуации, свързани с местната история, които досега не са били обект на подробни изследвания или дори мимоходом не са привличали изследователския интерес в перспектива, която би разкрила специфични явления от социалистическата ера на градския пловдивски живот. Например, събитията около тютюневите стачки от 1947 и 1953 г. не са изследвани достатъчно, въпреки големия политически залог, който те имат за посетнешния развой на работничеството в града. Още повече, че с тях се показва насието на идеологията над реалността в ранните години на прехода от капитализъм към нов обществен строй при очертаващите се две различни перспективи на държавен социализъм – тежките условия на труд за индустриалните работници са важното предизвикателство към икономическата и социалната политика на победилите

комунистическите партии, доколкото еманципацията на работническата класа е основен легитимационен ресурс за налагане властта им в двете съседни славянски държави.

Второ, за да се попълнят емпирични празнини и преинтерпретират социално-икономическите събития, обстоятелствата и условията около стачките в периода на ранния социализъм от историческото развитие на града, съм издирил множество документи от Държавен архив – Пловдив, Политбюро на ЦК на БКП, както и от ЦРУ, които са пуснати в научно обръщение за първи път с настоящия дисертационен труд.

Трето, показани са и разликите в ститистиките, които се подават от Пловдив и начина, по който те се отразяват в националните статистически регистри, за да се покаже ролята на различния метод в изработването на тези статистики (местни и национални) и разликите в отразените данни, при които може да се види намесата на идеологията.

Четвърто, зададен е сравнителен план, който очертава, че почти по същото време, когато се развиват действията около стачката в Пловдив през 1953 г., в завода „Цървена застави“ започва процес на преминаване от военна към гражданска (автомобилна) индустрия. За целта са издирени документи, които разкриват сходни процеси в този завод, а именно – бурните тогава събития там: извършен е саботаж, а участниците в него са осъдени и хвърлени в затвора. В този смисъл искам да подчертая като важен принос и постигнатия сравнителен анализ в развитието на два балкански града, досега липсвал в нашата историография. Още повече, че приносът се подсилва от фокуса на подобен анализ, който в случая е колкото върху образованието (анализирани са националните образователни закони в процеса на прилагането им на местно ниво), толкова и в сферата на здравеопазването (с акцент върху сходните явления във всекидневието на двата града: раждаемост, детска смъртност, епидемии, борба против туберкулозата), същевременно на културата е отделено място през едно специфично средство не само за пропаганда, но и за промяна на социалните поколенчески нагласи – киното (открито и като показател за развоя на развлекателната местна градска култура при социализма).

Пето, обработените и пуснати в научно обръщение, при това и в огромен обем, статистически данни, особено тези в сравнителен план, за развитието на два балкански града, които очевидно само на пръв поглед изглеждат трудно сравними, са сами по себе си с важна приносна тежест. На свой ред фактът, че трудът се основава на голям брой непубликувани документи от фондовете на Централния държавен архив, Държавен архив – Пловдив, документи от Политбюро на ЦК на БКП, документи от чуждите

разузнавания, свързани с Пловдив и Крагуевац, също допринася за приносите в дисертационния труд.

Благодарности

Искам да изкажа искрени благодарности на колегите от катедра „История” при Правно-историческия факултет на ЮЗУ „Н. Рилски” за въпросите, коментарите и живото, а не формално, предварително обсъждане на дисертационния труд, както и на проф. д-р Даниел Вачков, директор на Института за исторически изследвания към БАН, който като външен член на разширеното катедрено заседание направи важни и градивни критични бележки към труда.

Задължен съм на професор д-р Валентин Китанов, който като ръководител на катедра „История” ми оказа огромно съдействие по време на обучението ми.

Благодаря на колектива на Държавен архив – Пловдив и колегите ми от Регионален исторически музей – Пловдив за топлата и насърчителна подкрепа през изминалите години. Благодаря на колегите от Държавен архив – Пловдив за компетентността и помощта, която получавах при изследователската си работа в тази институция.

На научния си ръководител, доц. д-р Снежана Димитрова, изказвам дълбока благодарност за търпението, методическите и теоретичните съвети и напътствия, както и за въвеждането в постиженията на днешната хърватска и сръбска историография. Без тази подкрепа нямаше да завърша дисертацията си.

Публикации на докторант Методи Крумов. Тема „Политика и всекидневие в два балкански града: Пловдив и Крагуевац (1945-средата на 60-те години)“

1. **Крумов, Методи.** „Отношението към османските паметници в Пловдив по време на социализма“. – Димитров, Димитър, Кацаров, Симеон, Пенджекова-Христева, Русалена (съст.) *Империи и имперско наследство на Балканите. Сборник в чест на 70-годишнината на проф. Людмил Спасов*. Том 2. Пловдив: Фондация Българското историческо наследство, 2019, с. 441-449.
2. **Крумов, Методи.** „Киното в Пловдив от 1944 до средата на 60-те години на ХХ в.“. – *Епохи*, 2020 (Т. 28/1), с. 124-141.
3. **Крумов Методи, Сукарев, Видин.** „Отзив за: Даниел Вачков. Аварии и катастрофи. Хроника на социалистическата индустриализация. Институт за изследване на близкото минало: София, 2017, 216 с. ISBN: 978-954-28-2486-2“. – *Епохи*, 2020 (Т. 28/1), с. 124-141.
4. **Крумов, Методи.** „Раждаемост и детска смъртност в Пловдив в периода 1944-1965 г.“. – *Годишник на Регионален исторически музей – Пловдив*, 2021, Книга четиринадесета, с. 56-73.



Southwestern University "Neofit Rilski"
Blagoevgrad Faculty of Law and History
Department of History

ABSTRACT

of a dissertation for the acquisition of an educational and scientific degree

"PhD" on the subject: Politics and everyday life in two Balkan cities:

Plovdiv and Kraguevac (1945-mid-1960s)

Author:

Methodi Krumov

Scientific manager:

Prof. Dr. Snezhana Dimitrova

Blagoevgrad

2024

The dissertation work "Politics and everyday life in two Balkan cities: Plovdiv and Kraguevac (1945-mid-60s)" was discussed and directed for defense before a scientific jury by the "History" department at the Faculty of Law and History of Southwestern University "Neofit Rilski" - Blagoevgrad held on 04/24/2024.

The dissertation consists of a table of contents, a list of abbreviations, an introduction, four chapters with subchapters, a conclusion, appendices, a list of archival documents used, bibliography.

The public defense will take place on June 19, 2024 in Academic Building No. 1 of the Neophyte Rilski Secondary School, room 401 at 10 a.m.

General characteristics and periodization of the dissertation work

The dissertation traces in comparative terms the development of Plovdiv and Kraguevac in the period from 1945 to the mid-1960s in structure-forming spheres of everyday life. The present study defends the approaches of the new social science, which strive not to detach "science from current political issues", and it will remain important also in a purely historiographical plan.

Regardless of the economic and political differences between Tito's and Zhivkov's socialism, the topic of local politics arising from the planned economy would be an interesting aspect of scholarly research. Focusing on politics and its impact on everyday life in the context of a comparative analysis of two strategically important industrial cities can be extremely useful, as this type of research is lacking. Moreover, there is a scientific consensus that the essence of culture emerges when considering specific distinct everyday practices for a given society in the relevant historical time.

Why Kraguevac and Plovdiv? The choice is undoubtedly predetermined by their previous historical development. The two cities were capitals - Kragujevac of the Principality of Serbia after the Liberation in 1818 until 1841, and Plovdiv of Eastern Rumelia after 1878 until the Unification in 1885. Anton Bezenshek in his book "Bulgaria in Serbia", published in 1897, describes the "life and being" of the Bulgarian and Serbian nations in the 19th century. He compares the high schools in Kraguevac with those in Plovdiv and Sofia, writing that it can be compared to these two high schools. It is clear from the text that for Bezenshek, Bulgarian education is the measure of literary progress and modern educational progress. It is interesting to note that at the same time, Plovdiv was a very important economic and cultural center. It was the literary center of the Bulgarian revival in the empire, and because of its established status as a city with political and cultural-economic weight, it became the "Rumelian capital" under the new conditions after the Berlin Congress. At the same time, Kragujevac at the beginning of the 19th century was a typical Turkish palanquin. This historical development at different cultural, social, and political speeds determined the circumstances under which the two cities became capitals.

Regardless of the different starting positions in the state-building of the two neighboring Balkan nations, the two cities play an important political and economic role even after they lose their status as capitals. Their significant past in a national context and their comparable role in industrial development, turning points for both cities, give reasons to

consider them precisely in the period of their socialist transformation after 1945 until the mid-1960s.

The study examines the history of Plovdiv and Kraguevac in the first years of socialism through the prism of everyday life, focusing on two spheres of development - political and social. They are by no means only conventionally separated here. One of the tasks of the research is to trace the forms of resistance from below - sometimes invisible or difficult to perceive, which practically limits the complete absorption of the first sphere by the second. The purpose of the research is empirical – to reveal the institutional environments of everyday life, and the policies that create it.

Regardless of the different starting positions in the state-building of the two neighboring Balkan nations, the two cities play an important political and economic role even after losing their status as capitals. Their significant past in a national context and their comparable role in industrial development, a turning point for both cities, give reasons to consider exactly them in the period of their socialist transformation after 1945 until the mid-1960s, even if at first glance it seems that Plovdiv is more easily comparable to cities like Nis in terms of the cities' political weight in the modern history of both countries. I choose the challenge of comparing Plovdiv and Kraguevac because of their distinct industrial profile.

The chronological limit of the research is predetermined by the foundational events - the end of the Second World War and the formation of the new socialist states, the upper limit being the mid-1960s, when the political regimes in the two socialist states (belonging to two different economic blocs and international diplomatic constellations) seem already consolidated (as ideology and politics). After the VIII Congress of the BKP (November 14, 1962), Valko Chervenkov was expelled from the party, and Anton Yugov was removed from his state and party positions. Todor Zvezdov was also removed from the post of First Secretary of the District of the Bulgarian Communist Party, thus A. Yugov lost his main support - the Plovdiv party organization. After the showdown with intra-party competition and the fact that T. Zhivkov retained supreme power in the autumn of 1964, despite the overthrow of his Soviet patron - Nikita Khrushchev, he completed the process of the struggle for power within the Communist Party and confirmed the line of the April Plenum (1956) and Todor Zhivkov. At the same time, with the Constitution of 7 April 1963, the Federal People's Republic of Yugoslavia changed its name to the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and began a stage with the conviction of the governing structures of Yugoslavia that the relations of self-government already dominated society to a sufficient extent.

The same limit for the period outlined in this way (of building the foundations of socialism), on the one hand, is derived and defended with arguments in Donko Dochev's studies on "provincial socialism" - with them, he places 1964 as the upper limit of the processes that interest us (from "socialist construction"). On the other hand, the architect Veroljub Trifunović separates the history of Kragujevac from 1945 to 1965 in a distinct stage, exploring the urban development of the city. Milan Stankovic in his dissertation "Organizational and technical development of the car factory "Red Flag" marks the same year 1965 - it is the end of the second stage of the development of the car factory with the beginning of serial production, tied to the right to export cars, with which the very development of the city enters another stage. In the new study by Boris Radovanović (Радовановић, В. Историја Крагујевца: 1944-1991.) on the history of Kragujevac during socialism, the socialist period is divided into two main stages. The first includes liberation, restoration of the country, severance of relations with the USSR, a preparatory period for self-government, and a "search for a new path" after the conflict, until the adoption of the Constitution of 1963. The second period is from the Constitution of 1963 to the bloody end of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (FYRU).

Another new study by Vidin Sukarev (Sukarev, Vidin. The Plovdiv municipality and the construction of the urban and tourist infrastructure 1944–1990. Part I..) for the same socialist period from 1944, puts an upper limit on the spring of 1971, which is associated with the general chronology of the history of socialism, which takes into account the new directions in the country's development with the X Congress of the BKP: the formation of the socialist consumer society and the adoption of the Constitution of the same year. Veroljub Trifunović in a relatively later study from (Veroljub, Trifunović. Urbanizam Kragujevca. 20. vek. Knjiga prva. Period od 1878. do 1974.) continues to explore the urbanization of Kragujevac, but here the border is the new constitution in Yugoslavia in 1974 Mr.

The periodization of the present dissertation, taking into account the various trends in historiography regarding the internal periodization of the era of socialism, was made not so much based on events that mark the development of the two countries (such as new constitutions and landmark congresses), but also given the logic of local development, insofar as our focus is "local socialism" (if I paraphrase the definition of D Dochev). By tentatively choosing the time until the mid-1960s, I will try to show the process by which the life of the socialist city is permanently changed, to determine the directions of the subsequent urban development in the paradigm of "developed socialism", which becomes especially visible when the post of mayor of Plovdiv was taken over by Ivan Panev (1965 – 1968). Born in

1933, he is the emblematic representative of a generation that, although born in bourgeois Bulgaria, was formed and educated within the framework of the new socialist system. With his rise and entry into power, the beginning of the management of the party's young leadership is set, which also opens the horizon of the new development of the city - the world of real socialism. Until then, the old cadres, who grew up in a different system, in other conditions, whose capital - educational and activist, comes from other places - are in charge - they have a different outlook, and being with a lower educational qualification, they have their limitations; it is obvious that their strength and power resource is the party ideology, which, through a narrow class approach, reinforces the weight of the biographical capital of the working class and the peasant origin in the positioning in different collective and interpersonal public spaces; this is how ideals of a proletarian culture are formed, in whose horizons the high bourgeois education is initially depersonalized (and in the images of fascism) and attributed mainly to the class enemy - the early years of the history of socialist Plovdiv are no exception in this regard. In the context of these circumstances, I will try to show the role of the personality of the party leader in local politics in the conditions of the socialism being built, but in a different way from the familiar propaganda angle of socialism itself (to the extent that it practically depersonalizes it, reducing it mainly and only to the party line function). Bearing in mind the consensus for a possible border - the mid-1960s - and in the development of Kragujevac, then this time segment of the dissertation work would also allow the comparative plan in the study of the everyday life of the two cities, which is its purpose. I will emphasize here that the comparative work with abundant statistical material, in order not to remain self-serving, is processed through demographic approaches, which I will address in the relevant chapters. Here, I will only emphasize that in this part of the dissertation I have relied on them, insofar as they show that these data are an important sign of the state of economic life, social and cultural change, and policies that try to change inertia and stereotypes.

In the research, I have used a multidisciplinary approach and various scientific methods, such as comparative-historical analysis, for example. The starting point for the research work in the present dissertation is the structural-historical approach. The dissertation examines structures in which everyday life is maintained - work, health, and education. The founder of structural (social) history is the German historian Werner Konze with his study "The Structural History of the Industrial-Technical Age. Research and Teaching Tasks". In its early forms (before 1960), social history meant above all the democratization of history. It takes the attention away from the kings, politicians, and parliamentarians, lowering the gaze

to the "lowlands", where history is also made and the political is asserted daily (whether through its assimilation, submission, or resistance). As early as 1891, Frederick Jackson Turner stated that history should encompass all spheres of human activity. The most famous definition of social history is given by J. M. Trevelyan when he calls it "history without politics" (ie without focusing only on political events and phenomena). Although "social history" as a method of "history-making" has faded as a topic of analysis among professional historians over the past 15 years, social historians continue to produce interesting and empirically theoretically informative texts also related to the microhistory paradigm. Among the more active contemporary social historians are Peter Burke and Alf Lütke, as well as the social historians of the New History of the Annals Marc Ferro, Jacques le Goff, Michel Vovel, and others. Lütke combined questions from sociology, ethnology, and anthropology with those of history. Especially through his research on the life world of industrial workers and so-called "ordinary" people, he gave impetus to German and international historical scholarship. His most recent research projects include Blockings and Passages: the Grenzübergangsstellen [border checkpoints] of the GDR, war as work, and the recent state of transnational historiography. The present dissertation, considering the weight and influence of the latter, privileges and relies on the German school of social history.

What local research is there for this period for the two cities? For the socialist period of Plovdiv's history, there has long been a lack of research with a special interest in this historical segment of the city's past. In 2007 the most detailed study "Provincial Totalitarianism" by Donko Dochev was published. This research becomes the basis for the new works related to the history of the city during the time of socialism. In 2014, "History of Plovdiv Municipality" was published, with the third chapter dedicated to the socialist period, and the author Vidin Sukarev examines the institutional development of socialist Plovdiv. Since the research is divided into three different parts, in its main volume is dedicated to the Revival and the new history until 1944, and the socialist period of the city is presented briefly, even vaguely, and for this reason, they are not developed, but only mentioned some from the management problems as well as the progress of the city then. That is why in 2020 Vidin Sukarev's new monograph "Plovdiv Municipality and the construction of the urban and tourist infrastructure. 1944–1990. Part I. – Socialist construction from September 9, 1944 to June 1971." It is an upgrade of the third part of the book on the history of the municipality of Plovdiv. The center of the research is the construction of the urban structure, which is becoming more and more connected with both the economy and the culture of tourism. In 2023, the revised first version and the new second part of Vidin Sukarev's study will be

published, divided into two parts - from September 9, 1944, to June 1971 and from July 1971 to October 1990 (Sukarev, V. Plovdivska municipality and the construction of the urban and tourist infrastructure, 1944-1990. Research on the institutional, economic and everyday history of Plovdiv.) Vera Kisova investigates various problems related to culture and education during socialism in Plovdiv (Kisova, Vera. "Plovdiv in the cultural history of Bulgaria 1944-1958"). Some of the topics touched on in these studies such as the problems with the school system, the purge in the education system, and the lack of school buildings. Other researchers studying the period are Yovka Hristova and Mirena Mitova, who in 2022 defended her dissertation on the Plovdiv Fair during the socialist period ("The Plovdiv Fair as a place for transnational cultural and economic contacts of Bulgaria during the Cold War"). Some of the themes in the dissertation are touched on in the local studies presented (such as the problems of education in the city, and urban planning), but in turn, I have further developed and significantly built on them by using various unpublished documents.

The history of Kragujevac after the Second World War is part of the interests of the architect Veroljub Trifunović, the result of which are three of his works. (Građenje Kragujevca: from 1945. to 1965. godine.; Trifunović, V. From self-management to crisis: building Kragujevac from 1965. to 1990. godine. Kragujevac.) Since the author is an architect, they mainly deal with the architectural development of the city and are one of the first urban studies on Kragujevac for the period under consideration. An article by Dr. Ranka Gašić (Gašić, R. "Fabrika i grad: Urbani razvoj Kragujevca pod involvom autoindustrije 1953–1991"), a kind of later continuation of an important line in social history, examines the urban development of Kragujevac under the influence of rapid development of the automobile industry (in the period 1953-1991), with emphasis on the processes of urbanization, health care, education. The thesis advocated in this article is that the automobile industry played a major role in the overall development of the city. Borisha Radovanović in "History of Kragujevac 1944-1991" explores the post-war period, examining the socio-political organization in all its segments - crafts, trade, industry, communal activities, health care, education, cinema, sports. The author's thesis is that during this period Kragujevac reached a high point in its development at the industrial, cultural, and sports levels. In the present work, in historiographical terms, I have used the latest research on the "Red Flag" factories by Milan J. Stanković, who wrote a dissertation in 2017 on the "Crvena Zastava" factories (Stanković, M. Organizacioni i tehnološki razvoj fabrik automobila "Crvena zastava"). His thesis is that external factors, namely those outside the company have a greater influence on the creation, functioning, organizational, and technological development, and not the employees in the

company - they have much less influence, regardless of the place and role of the new policy for worker self-management; apparently, it is more of an ideologeme than a reality of factory life, the author claims. Part of this research trend is also taken up in the article by Marko Miljković, which covers the period from the beginning of automobile construction to the construction of the new factory in 1962 (Miljković, M. "Making automobiles in Yugoslavia: Fiat technology in the Crvena Zastava Factory, 1954 -1962") And in this part, as in the part about Plovdiv, I have rewarded these studies by using documents that have not been used until now and data from various statistical yearbooks.

Documents used

The sources used in the research are numerous documents from the State Archives - Plovdiv (Funds 158; 55B; 697; 1054; 476; 2783; 597; 693; 1329; 234B; 1366; 93; 556K; 696): Funds of the City People's Council, Municipal Committee of the Bulgarian Communist Party - Plovdiv, "Kinefikatsia" Fund, documents from partial receipts from the State Archives - Plovdiv, etc., as well as documents on health care and cinema from the Central State Archives - Sofia (Funds 375; 136; 404), used are also the digitized protocols of the Politburo and Central Committee (CPC) of the Bulgarian Communist Party (BCP). In total, the funds used are 20 in number. In addition to this documentary array, I also used the periodicals of the relevant historical time: the revived "Plovdiv Municipal Gazette" (published until 1948), and "Otechestven Glas", which was the only local periodical for the city until the end of the 1950s, when the newspaper "Komsomolska Iskra" began to be published, but after the suspension of the newspapers after September 9; "Borba", "Pravda", "Yug", "Volya", it became the main information organ of the local public press. By 1952, "Otechestven glas" was published in Plovdiv, reporting to the Planning Commission of the District People's Council of Workers' Deputies, and in the following year 1953, 3,593,796 copies of the newspaper were printed. The other editions refer to the national periodical press, namely - the newspapers "Trud", "Otechestven Front", and "Chitalishtna Duma". From the newspapers from before September 9, 1944, I used "Tyutyunorabotnik" - the printing organ of the tobacco workers' union (1908-1925), and the important for the research "Plovdiv Municipal Gazette" (1929-1944), and from the Serbian newspapers I worked with "Vreme" and "Politics". Kragujevac is formed mainly from declassified CIA documents, official laws and regulations published in the State Gazette (DV), published studies about the city and Yugoslavia in the period under review, as well as statistical yearbooks of Yugoslavia.

Historiographic overview of the topic

The two main works related to education in the first years of socialism in Bulgaria, by Romyana Marinova-Hristidi (Marinova-Hristidi, Romyana. Bulgarian education between Sovietization and tradition 1948-1959) and Vesela Chichovska, are important for the subject of this dissertation. (Chichovska, Vesela. Politics against an enlightened tradition.) The research of R. Marinova-Hristidi aims to highlight the most important characteristics of the educational processes in Bulgaria during the period of the total imposition of the Soviet model (1948-1953). The book presents the party's policy in the field of education, and analyzes the ideology of education, with an emphasis on the state of minority schools, the social status of teachers, the literacy of the population, etc. Attention has also been paid to the state of education in other Balkan countries, including Yugoslavia, which sets a comparative-comparative perspective of her work. Vesela Chichovska's research presents the process of ideological and structural restructuring in educational work in Bulgaria. These two studies focus on national education policy rather than the regional one that the current study focuses on.

Another more recent study is by Yordan Mantarliev (Mantarliev, Yordan. Municipalities and education in Bulgaria (1944-1958), which examines the development of Bulgarian education through the municipalities in the researched period, and here the thesis is also about the ideologisation and politicization of Bulgarian education. Rumiana Marinova-Hristidi has a monograph and several publications relating to the history of higher education during socialism, such as her study "Higher Education in Bulgaria from the Soviet to the Bologna Reforms", transfers the upper limit of socialism and reaches the contemporary situation of higher education. In an article, Bozhidar Doichinov examines the structural changes in higher education in the period 1944-1948. and the 1970s and these studies cover part of the time period of the dissertation (MigeV, Vladimir. "Higher education in Bulgaria in the 1960s and 1970s."; MigeV, V. "Some problems of higher education in Bulgaria in the 1960s and 1970s.") These studies provide the general national context, and the dissertation work focuses on the history of Plovdiv and the weight of the city in the national processes that must impose state socialism, in the preparation of which "socialist consumption" will also be discussed.

Health care in Plovdiv was studied mainly by specialists with medical education. The statistical and demographic studies of Nikola Zapryanov (Zapryanov, Nikola. History of medicine in Plovdiv from ancient times to 1944) and Maya Lesinska (Lesinska, M.

"Contribution to the history of health care in Plovdiv in the period between the two world wars.") in the period between the 20s and 30s of the 20th century, show great differences between the mortality rate for children up to one-year-old in the different neighborhoods of Plovdiv. It ranges between 99% for the central parts of the city and 350% for the neighborhood with a predominantly Gypsy population - Stolipinovo. In this study, I will demonstrate that this trend of higher mortality in ethnic neighborhoods persisted after September 9, 1944, with the emphasis in this thematic register being on how the same trends appear in the processes commonly referred to as "real socialism".

For the history of cinema during the period of socialism, studies have been carried out by Petar Kardzhilov (Kardzhilov, Petar. "Separate films. Bulgarian feature cinema on the eve of socialist realism (1944-1948)) and Deyan Statulov (Statulov, D. "Approaches to censorship in Bulgarian feature cinema" .), with their research they reveal the taking over of the cinema by the new government, distinguishing two short time stages that mark these processes. The first was the adoption of the "Law on Cinema Culture" in 1946, and the second was the adoption "Cinematography Act" of 1948, which put an end to any private initiative in the cinema. Both studies look at the issue from the national level. My contribution is again that I examine the effect at the local level.

The issue of the birth rate, as well as the related problem of the natural increase and demographic development of Plovdiv in the specified period, are also affected in the paper. One of the latest studies of demographic trends and processes in Bulgaria after the Second World War is by Mihail Gruev (Gruev, Mihail. "Demographic trends and processes in Bulgaria in the years after the Second World War".) The thesis in this study is related to the demographic transition - a decrease in birth and death rates associated with the transition to an industrial economic system. Researchers dealing with the problems of demography and the demographic transition in recent times are Atanas Totev (Totev, Atanas. Demography (Selected topics), Boyka Vasileva (Vasileva, Boyka. Migration processes in Bulgaria after the Second World War), Minko Minkov (Minkov, Minko. Demography) W. Brunbauer (Brunbauer, Ulf. Ideology, society, family and politics in Bulgaria (1944-1989). Since 1994, the "Yearbook of Social History" has been published, which plays an important role in promoting the study of social history in Serbia and Yugoslavia. Through its scientific and educational activities, the society, which groups historians of different generations with a focus on contemporary paradigms and turns in historiography, especially with the journal contributes to expanding knowledge about social processes, structures, and trends in the past. Some of the most prominent Serbian historians, such as Milan Ristic, have contributed to

the social history of Yugoslavia, introducing the important topics of everyday life and through various aspects of the social history of the region, such as childhood, diseases, leisure, epidemics and the battle with syphilis in Yugoslavia, etc. (Ristović, Milan. Ordinary people. Contributions to history.; Ristović, Milan. "A document on the fight against endemic syphilis in Yugoslavia 1950".)

Also important for the theme of this dissertation are the works of Slobodan Naumović, an ethnologist who researches an important aspect of the identity of workers, namely the interaction between collective memory and worker culture in pre-socialist, socialist and post-socialist industry in Serbia (Naumović, Slobodan, Jovanović, Miroslav . Childhood in South East Europe: Historical Perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century)

Igor Duda is also a historian dealing with the history of everyday life and the social history of socialist Yugoslavia. He concentrated mainly on leisure (the introduction of a 42-hour work week, the appearance of the "weekend" in Yugoslavia), the development of tourism, consumer culture, the standard of living, childhood, the formation of the socialist person and the participation of citizens in public self-government (Duda, Igor. Socijalizam na kućnom pragu. Mjesna zajednica i svakodnevica svakodnevnjaja u Jugoslavije.) These themes are only partially echoed in the dissertation, but Duda's works, in turn, encouraged many of the efforts to make sense of these processes, and although in another direction, to focus on empirical research. Here I just want to emphasize that the author does not pay special attention to his theoretical model - I could not find in the text what he means by the concept of the everyday, but he leans on the established paradigms of social history and microhistory, both informatively and as an accepted research method. And the result was not long in coming, to him we owe extremely important and encouraging research on the way of life of the Croats in the conditions of Tito's Yugoslavia.

Dissertation content

The introductory part of the dissertation consists of eight subchapters, titled as follows: "Importance and relevance of the topic", "Aim of the dissertation, scope and limits", "Tasks of the dissertation", "Main research question", "Method", "Sources Used", "Historiography", "Contributions". At the beginning, the importance and relevance of the topic are indicated, as the goals of the dissertation work and the tasks set before it is presented. In this introductory part, the research question is specified, and the relevant arguments why the interest is directed to it are highlighted. The chronological boundaries of the study and the reasons why I focused on this particular time period are indicated. The methods used in the study and the sources used are presented as separate subchapters. The penultimate subsection of the introduction traces the research interest of various authors on the issue - what has been achieved so far and which issues have not yet been examined in detail or at all. The last subsection of the introduction states the contributions of the study.

The thesis statement includes four chapters with subchapters related to the two cities. In the first chapter, I examine the tobacco strikes in Plovdiv from 1947 and 1953, their causes, and subsequent events, using documents not only of domestic origin (Politburo of the Central Committee of the Bulgarian Communist Party (Central Committee of the Bulgarian Communist Party) and State Archives - Plovdiv), but also declassified archives of the CIA, whose new information pushed me to draw attention not so much to the process of socialist industrialization in general, but to a specific aspect that defines the social and cultural image of the city - tobacco as a strategic product, is as an object of state policy. At that time, the tobacco industry in the city was still of great social importance, as it employed thousands of workers. The livelihood and the life of a huge part of the people who form the proletariat in the working class depend on it. These are the poor and socially marginalized, mainly refugees - a huge mass of people whose lives and the future of their families depend on the state of this sector. Regarding Kragujevac, the research aims to cover the industrial policy and the transition from the military industry to the automobile (civilian) industry in 1953. It also gives an overview of the administrative structure and position of Kragujevac in the Socialist Republic of Serbia and the demographic development of Kragujevac from 1948 until 1961. The second chapter is dedicated to the development of education in Plovdiv within the framework of the national education policy in Bulgaria. Various problems related to the transition to a new educational system are discussed, introducing one on the Soviet model,

introducing new policies related to the literacy of the population and teaching methods, and the difficulties faced by schools, such as the lack of sufficient buildings for training the ever-increasing number of students. The issue of the opening of the first higher education institutions in Plovdiv and the place of the city in national importance was discussed. For Kragujevac, the emphasis is on the development of education as part of the state policy of the Second Yugoslavia - the role of the Higher Pedagogical School and the opening of branches of the Belgrade faculties in the city from the beginning of the 1960s. Here, too, various policies related to the direction of the city's education system towards industry and the policy of literacy of the population are affected.

The third chapter is about health care in the two cities. Beyond the nationally known history of real socialism, which is taken into account in the course of the overall research, here I aspire to examine the history of Plovdiv in the considered period through the state of health care, but mainly through its macro effect - the demographic development, in particular with a focus on one of its key indicators: infant mortality. The task is to look in more detail at the policy of the City People's Council (CPC) after 9 September 1944 to address the main social issue, namely to reduce infant mortality in the city, paying attention to the policy towards minority groups and the GNS attempt to reduce infant mortality as much as possible in these groups. These are the problems that remained outside the scientific focus of the social history of Plovdiv for the period under consideration. In the field of health care, the focus is on the health status of the population in Kragujevac compared to other cities in the Socialist Republic of Serbia during the period under study, given the clear industrial image of the city, imposed and defended by the affirmative policies of the state socialism type under Tito. From here, the close interaction (negatives and positives) between the needs of the industry and the acceleration of the modernization processes in the field of healthcare stands out. For both cities, I address the issue of demographic transition in this chapter. Minko Minkov perceives the time limit of the mid-20s of the last century as the beginning of the demographic transition (the term "demographic revolution" is also used) in Bulgaria. Mihail Gruev gives an example of the demographic transition, known as the "Bulgarian anomaly", a term that was introduced by R. McIntyre: characteristic of the demographic transition in Bulgaria is the preservation of extremely high birth rates within marriages and a long-lasting low marriage rate age.

The post-1926 demographic trends of declining total mortality and declining birth rates persisted and were reflected throughout the period studied by me, with birth and death rates in the 1950s and 1960s being lower than in the 1920s and 1930s. The summarized demographic data for Plovdiv and the region, clearly show the same downward trend, which

confirms the thesis of the second phase of the demographic transition in our country, referring to the 50-60 years of the 20th century. Regarding this "Bulgarian anomaly" through the data for Plovdiv and its surroundings, I will insert that the increased urban population is a consequence of the two negative processes in the general demographic development of the country, but also from internal migration (from the village to the city) - for the rural family culture is preserved the relatively high number of births, although in comparative terms they are falling, as well as the low marriageable age threshold. In the case of Plovdiv, the strong policy of the municipality as part of the general efforts of the socialist state to improve the health status of the population influences both demographic trends.

From 1947 to 1966, the trend from the Kingdom of Yugoslavia to a high birth rate continued in the Federal People's Republic of Yugoslavia - from 20-30 newborns per 1,000 inhabitants, but this was mostly in areas associated with Albanian and Muslim populations, while the overall demographic development is said to be a relative decline. This is precisely the reason why the demographic transition of Yugoslavia began in different regions at different times, according to the stages of their economic and social development. At the same time, infant mortality is decreasing. From 1949 to 1958, this percentage fluctuated at the Yugoslav level between a maximum of 13.9‰ and a minimum of 10.1‰, but overall, after 1957 it was consistently below 10‰. The demographic transition in this part of Yugoslavia (Sumadija, Kragujevac) began precisely during the studied period, regardless of the fluctuations of its indicators, as the trend of a permanent decline in the birth rate and death rate permanently progressed.

The fourth chapter is related to the place of the cinema in Plovdiv and the Soviet influence on it - the opening of new cinemas during this period, the problems faced by the cinema in the city, such as the small number of seats for spectators in the cinemas against the background of the constant growth of the population in the city, together with the increased interest in film screenings and the prioritization of Soviet films for ideological-propaganda purposes - especially since the cinema remains one of the main places where realizes the free time of workers in an entertainment aspect; thus widely accessible and mass culture, such as Soviet cinema, is assigned expectations for the production of the "new man" of socialism. Here I also consider the issue of cinema, comparing the number of Yugoslav films broadcast with the number of foreign ones in Kragujevac and other Yugoslav cities, to give an idea of the city's place in Tito's state, insofar as cinema remains an important stake in the battle to build the socialist man.

This is followed by a conclusion, appendices, sources used, and literature.

Dissertation Research Contributions

The contributions of the present study refer, first of all, to the research register itself - the focus of the dissertation work is on problematic situations related to local history, which have so far not been the subject of detailed research or even in passing have not attracted research interest in a perspective that would reveal specific phenomena from the socialist era of urban Plovdiv life. For example, the events surrounding the tobacco strikes of 1947 and 1953 have not been sufficiently explored, despite the great political stake they had in the subsequent development of labor in the city. Moreover, they show the violence of ideology over reality in the early years of the transition from capitalism to a new social order in the emerging two different perspectives of state socialism - the harsh working conditions for industrial workers are an important challenge to the economic and social policy of the victorious communist parties, insofar as the emancipation of the working class was a major legitimating resource for imposing their power in the two neighboring Slavic states.

Secondly, to fill empirical gaps and reinterpret the socio-economic events, circumstances, and conditions surrounding the strikes in the period of early socialism from the historical development of the city. I have searched for numerous documents from the State Archives - Plovdiv, the Politburo of the Central Committee of the BKP, as well as from the CIA, which have been released into scholarly circulation for the first time with this dissertation.

Thirdly, a comparative plan is set, which outlines that almost at the same time as the actions surrounding the strike in Plovdiv in 1953 were developing, a process of transition from a military to a civilian (automotive) industry began at the "Red Flag" factories. For this purpose, documents were searched that revealed similar processes in this factory, namely, the turbulent events there at the time: sabotage was carried out, and the participants were convicted and imprisoned. In this sense, I want to emphasize as an important contribution the achieved comparative analysis of the development of two Balkan cities, which has been missing in our historiography. Moreover, the contribution is strengthened by the focus of such an analysis, which in this case is as much on education (the national education laws are analyzed in the process of their implementation at the local level) as on the field of health care (with an emphasis on similar phenomena in everyday life of the two cities: birth rate, child mortality, epidemics, fight against tuberculosis), at the same time culture is given a place through a specific tool not only for propaganda, but also for changing social generational

attitudes - the cinema (also highlighted as an indicator of the development of the entertainment local urban culture under socialism).

Fourthly, the statistical data released in scientific circulation, and in a huge volume, especially those in a comparative plan, on the development of two Balkan cities - seemingly difficult to compare at first glance - are in themselves of important contribution weight. In turn, the fact that the work is based on a large number of unpublished documents from the funds of the Central State Archives, State Archives - Plovdiv, documents from the Politburo of the Central Committee of the BKP, documents from foreign intelligence agencies related to Plovdiv and Kragujevac, also by themselves are inseparable from the contributions in the dissertation work.

Fifth, processed and published in scientific circulation, and in a huge volume, statistical data, especially those in a comparative plan, on the development of two Balkan cities, which apparently only at first glance seem difficult to compare, are in themselves of important contribution burden. In turn, the fact that the work is based on a large number of unpublished documents from the funds of the Central State Archives, State Archives - Plovdiv, documents from the Politburo of the Central Committee of the BKP, documents from foreign intelligence agencies related to Plovdiv and Kragujevac, also contributes to the contributions in dissertation work.

Acknowledgments

I would like to express my sincere thanks to the colleagues from the "History" department at the Faculty of Law and History of the Southwestern University "Neofit Rilski" for the questions, comments and life, and not a formal, preliminary discussion of the dissertation work, as well as Prof. Dr. Daniel Vachkov, director of the Institute for Historical Studies at the BAS, who, as an external member of the extended department meeting, made important and constructive criticism of the work.

I am indebted to Professor Dr. Valentin Kitanov, who, as the head of the "History" department, provided me with enormous assistance during my studies.

I thank the staff of the State Archives - Plovdiv and my colleagues from the Regional History Museum - Plovdiv for their warm and encouraging support over the past years. I thank the colleagues from the State Archives - Plovdiv for the competence and help I received in my research work at this institution.

I am deeply grateful to my supervisor, Assoc. Dr. Snezhana Dimitrova, for her patience, methodological and theoretical advice and guidance, as well as for introducing me to

the achievements of today's Croatian and Serbian historiography. Without this support, I would not have completed my dissertation.

Publications of PhD student Metodi Krumov. Topic "Politics and everyday life in two Balkan cities: Plovdiv and Kraguevac (1945-mid-60s)"

1. **Krumov, Metodi.** "The attitude towards the Ottoman monuments in Plovdiv during of socialism". – Dimitrov, Dimitar, Katsarov, Simeon, Pendzhekova-Hristeva, Rusalena (comp.) Empires and imperial heritage in the Balkans. Collection in honor of the 70th anniversary of Prof. Ludmil Spasov. Volume 2. Plovdiv: Bulgarian Historical Heritage Foundation, 2019, pp. 441-449.
2. **Krumov, Metodi.** "Cinema in Plovdiv from 1944 to the mid-1960s". – Epochs, 2020 (Vol. 28/1), pp. 124-141.
3. **Krumov Metodi, Sukarev, Vidin.** "Review of: Daniel Vachkov. Accidents and crashes. A Chronicle of Socialist Industrialization. Institute for the Study of the Recent Past: Sofia, 2017, 216 pp. ISBN: 978-954-28-2486-2". – Epochs, 2020 (Vol. 28/1), pp. 124-141.
4. **Krumov, Metodi.** "Birth rate and child mortality in Plovdiv in the period 1944-1965." - Yearbook of the Regional Historical Museum - Plovdiv, 2021, Book fourteen, pp. 56-73.